

Dietrich Bonhoeffer

De Goede Herder

Nog andere schapen heb Ik

Johannes 10: 16

Omdat alleen Jezus de zijnen kent, kan alleen Hij zeggen, dat Hij schapen van zijn kudde heeft te midden van de heidenwereld. – Niet alleen het uitverkoren volk geldt de liefde en het sterven van de goede herder. Jezus, de goede herder, heeft de zijnen ook daar, waar wij het het allerminst verwachten, waar tot nu toe niets is dan godloochening en afgoderij. Jezus behoort ons niet toe en is niet op ons aangewezen. Dat is de kerk gezegd ter waarschuwing tegen zelfverheffing en tot troost.

Het behoort tot de opdracht van de goede herder, dat Hij ook die andere schapen 'leidt'. Er staat niet 'leiden naar', dus naar Israël. Hij moet ze leiden, dat wil zeggen: redden uit hun eenzaam rondlopen zonder leidsman. De goede herder moet al zijn schapen leiden, opdat ze de goede weg weten en behoed worden voor gevaar en leed.

Het zal de voleinding van de gemeente van Jezus zijn, wanneer zij allen naar zijn stem horen. Geen andere stem zal nog in staat zijn de schapen op de dwaalwegen te leiden, en aan niemand zal de stem van de goede herder verborgen blijven, allen zullen zij leven van zijn bevel, zijn leiding en zijn troost.

De stem van de goede herder zal het enige zijn, dat allen verenigt. Het Woord van God zal de eenheid van de kerk op aarde zijn. De eenheid van de kerk zal niet bestaan in dogma's, niet in liturgieën, niet in eigen vroomheid, maar in het Woord van God, in de stem van Jezus Christus, de goede herder van de schapen. Zo zal de hoop van alle gelovigen vervuld worden.

Aan alle verdeeldheid van de christenheid zal een einde komen, wanneer allen luisteren naar zijn stem en er buiten zijn stem niets meer is dat nog aandacht vraagt. Zo zullen zij allen één kudde zijn onder één herder. Dan zal het werk van de goede herder op aarde voleindigd zijn.

Inhoud

Meditatie 9

U gelooft toch ook niet (meer) in God of toch wel? 10
Dr. H. Dubbelman, 's-Gravenpolder

Kohlbrugge en het Oude Testament (I) 11
Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Een studie over Dr. Willem Aalders 13
Dr. A. Noordegraaf, Ede

Het christelijke geloof en de politiek (IV) 15
Dr. H. Klink, Hoornaar

Bij het volgende nummer zullen de inhoudsopgave van de vorige (101e) jaargang en de verantwoording van de ontvangen giften worden gevoegd.

Woord van Günther Dehn (1882 – 1970)

Onuitroeibaar zit in ons de religieuze behoefte en wie aan de levende God niet kan genezen, die moet – God laat niet met zich spotten – aan valse goden sterven.

U gelooft toch ook niet (meer) in God of toch wel?

Algemeen

In het *Algemeen Dagblad* in de maand december j.l. stond een interview met de bekende voetbalanalist Johan Derksen. Johan Derksen is bekend door het programma *Voetbal Insite* op RTL 7 en directeur van het blad *Voetbal International*. Hij is afkomstig, zo vertelde hij, uit een christelijk gezin, maar heeft het geloof achter zich gelaten. De Bijbel is volgens hem een 'sprookjesboek'. De vraag die naar aanleiding daarvan gesteld kan worden is: Hoe weet hij of dat zo is en waarom denkt hij dat de Bijbel uit sprookjes bestaat, of laat hij zich door de mening van anderen leiden? Hoe dan ook, vast staat dat zijn mening momenteel door veel mensen gedeeld wordt.

Meningen van Bekende Nederlanders en weerlegging daarvan

De presentator en columnist Theodoor Holman van het dagblad *Parool*, beweert in een debat op 22 januari 2010, dat een weldenkend mens in God kan geloven, maar het is weldenkender om niet in God te geloven. Volgens Theodoor Holman is de uitspraak dat God niet bestaat geen bewering maar 'gewoon een feit'. Net zo zeker als één plus één twee is en als een pen door de zwaartekracht omlaag valt. Holman stelde: Voor mij is *Google* God.

Kluun, de schrijver van het boek *God is gek* (over de dictatuur van het atheïsme, 2010) gelooft wel in God. Hij stelde vragen aan o.a. Jeroen Pauw, Paul Witteman, Matthijs van Nieuwkerk en de columnist Max Pam. De vraag was of God bestond en of er leven was na de dood? Pauw, Witteman en Pam zeiden: 'nee'. De laatste twee stelden dat de bewijslast of

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Ds. J.K. Vlasblom,
Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Ds. L.J. Geluk en Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dhr. T. van Es, Dr. R. Fernhout,
Drs. H.J. Lam, Dr. M. Verduin en Ds. I.J. Wisse.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 24,- per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of

Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij **Ridderprint**, Ridderkerk

bepaald uitgangspunt. God kan niet bewezen worden en daarom is het onzin om er over te praten. Hiermee brengen zij mensen in verwarring. Tegenwoordig beschouwt de filosofie deze methode als onjuist. Want hoe bewijs je dat jouw uitgangspunt of meetinstrument wel juist is. Er bestaat veel meer dan

W

armoede op te bouwen. Dat deed ook Hermann Gerhard Kohlbrugge, die in 1776 werd geboren en tegen of in het jaar 1800 naar Nederland kwam, waar hij in 1801 in Edam met het meisje Teerhuys trouwde. Een ander voorbeeld van Westfalers die naar Nederland trokken is de familie Brenninkmeijer uit Mettingen, die nog in de 19^e eeuw haar geluk beproefde in Nederland. De broers Clemens en August openden in 1861 een kledingzaak in Sneek en met haar miljarden vermogen is deze familie nu de rijkste familie van Nederland.

Vader Kohlbrugge behoorde niet tot de rijken in Amsterdam. Zijn zeepziederij gaf hem een zekere welstand, maar deze ging in de Franse tijd helemaal teloor. Hij stierf arm en liet zijn gezin in kommervolle omstandigheden achter. Maar hij was een godvrezend man en gaf met zijn vrouw en de kinderen op het gebied van het geloof een erfenis mee. Zijn zoon Frits vertelt dat zijn vader in Frits' kinderjaren hem twee maal had gezegd: "Wanneer je de vijf boeken van Mozes verstaat, versta je de hele Schrift."

Onwillekeurig vraag je je af van wie vader Kohlbrugge dat had geleerd. Thuis, in de kerk of op de catechisatie? Of in de Hervormde gemeente van Amsterdam, waar Frits in de Nieuwe kerk was gedoopt? Of in de Hersteld Lutherse gemeente, waar toe hij sinds 1809 toe behoorde? Of had hij het zelf ontdekt? Hoe dat ook mag zijn, het sloot helemaal aan bij het onderwijs dat Frits' grootmoeder, Anna Teerhuys-van der Horst, aan haar kleinzoon had gegeven. Aan de hand van de blauwwitte tegels van Delft porselein in de grote schouw had zij aan haar kleinzootje de bijbelse geschiedenissen verteld. Dit 'onderwijs' is hem zijn leven lang bijgebleven.

Geschriften over O.T.-ische onderwerpen

Eenmaal volwassen geworden, was Kohlbrugge een door en door bijbels theoloog, die voor het Oude Testament een bijzondere belangstelling toonde. Dat blijkt uit de vele preken die hij over O.T.-ische teksten heeft gehouden en de talrijke toelichtingen die hij daarop heeft geschreven. In het bijzonder blijkt het uit enkele publicaties die in dit verband genoemd moeten worden.

1. In de eerste plaats zijn proefschrift over Psalm 45,
2. zijn verhandeling over Mattheüs 1,
3. zijn "Waartoe het Oude Testament" en
4. de bijzondere reeks preken die hij hield over "De Tabernakel en zijne gereedschappen".

Over drie van deze geschriften enkele korte opmerkingen, daarna over één ervan wat meer uitgebreid.

Kohlbrugge's dissertatie over Palm 45

Op zijn ziekbed bond Hermann Gerhard zijn zoon

Frits op het hart de doctorstitel in de theologie te verwerven. Frits beloofde dit en na de dood van zijn vader in 1825 zette hij zijn studie voort. Na het drama dat erop uitliep dat hij uit het ambt van hulpprediker werd ontzet en uit de Hersteld lutherse gemeente uitgestoten, schreef en voltooide hij in Utrecht, onder heel armelijke omstandigheden zijn proefschrift over Psalm 45, dat hij aan de universiteit aldaar op 4 juni 1829 verdedigde. Zijn promotie vond plaats "op gezag" van de rector professor Herman Bouman, die met rechtzinnigheid weinig had. Ondanks de weerstanden die Kohlbrugge's studie bij de hoogleraren had opgeroepen, geschiedde de promotie "cum laude." Zijn proefschrift was, zoals tot 1848 zonder enige uitzondering gebruik, in het Latijn geschreven, een "commentarius in Psalmum quadragiesimum quintum." Kohlbrugge twijfelde er niet aan dat de 45^e Psalm "een zeer voortreffelijke Psalm met betrekking tot Christus en de Kerk" is. Een "nobilissimus Psalmus de Christo et Ecclesia." Deze visie was in het begin van de 19^e eeuw bepaald niet in de mode. Maar het was niet de eerste keer dat Kohlbrugge tegen de mode inging en het zou niet de laatste keer zijn! Het proefschrift getuigt van een grote kennis van de Semitische talen en van de geschiedenis van de exegese. Het komt tot de conclusies dat door het hele Oude en Nieuwe Testament heen de metafoor van het huwelijk gevonden wordt om "het allerheiligst verbond en de band tussen God en Israël, of tussen Christus en de Gemeente" aan te duiden; dat "hetgeen wij in deze Psalm over de Bruid van de Koning lezen, enkel en alleen past bij de Kerk van Christus"; en dat dit geestelijk bruiloftslied uitsluitend een allegorische betekenis heeft en van toepassing is op Christus de Heer en de Gemeente die door Hem is vrijgekocht.

Het thema hield hem ook later zeer bezig. Toen hij in 1833 in Gemarkte als gastpredikant een dienst mocht vervullen, koos hij als tekst Psalm 45: 14 - 16 en preekte hij over "Die Herrlichkeit der Gemeine Christi." Tussen haakjes: de dissertatie van Kohlbrugge is door drs. C. van Ginkel voor het eerst in het Nederlands vertaald en in 1995 door "De Banier" uitgegeven. Men vindt er de Latijnse tekst alsook ernaast de vertaling in het Nederlands.

L.J. Geluk, Rotterdam

Noot

- 1 Dit artikel werd geschreven voor *Immanuël*, het voorlichtingsblad van de Stichting Steun Messiasbelijdende Joden, 11^e jaargang, nummer 2. Met toestemming van de redactie van *Immanuël* wordt het opgenomen in *Ecclesia*. Hier en daar werd iets gewijzigd.

Een studie over Dr. Willem Aalders

Op 25 december 2005 overleed Dr. Willem Aalders, voor de trouwe lezers van *Ecclesia* en voorheen het *Kerkblaadje* geen onbekende, gezien de vele artikelen die hij er in publiceerde. Daarnaast schreef hij een groot aantal boeken over zeer uiteenlopende onderwerpen: de geschiedenis van de theologie (Augustinus, Luther, Kohlbrugge), kerk en samenleving, Bijbelse theologie, filosofie, ethiek en politieke geschiedenis. Daarin ontmoetten wij een veelzijdig en erudiet theoloog, een katholiek denker, geworteld in de Reformatie met een scherp oog voor de tijdgeest en voor wat er gaande is in de moderne cultuur.

Ds. P.J. Stam, emerituspredikant in Katwijk, schreef over het leven en werk van deze grote theoloog een dik en vorstelijk uitgegeven boek, waarin hij ons inleidt in de gedachtewereld van Aalders en tevens een monument opricht voor, zoals hij zelf zegt, 'zijn vaderlijke leermeester.' Zijn eerste contacten met Aalders vonden plaats tijdens de gymnasiumperiode van Stam. Ze vormden het begin van een jarenlange vriendschap waarin Aalders de Katwijkse dominee vormde, stuurde en begeleidde. Dankbaarheid voor wat Aalders voor hem betekend heeft en nog betekent bracht hem er toe dit boek te schrijven als een inleiding tot het gedachtegoed van dr. Aalders.

Betrokken

Hoezeer ds. Stam emotioneel en persoonlijk bij zijn onderwerp betrokken is, blijkt uit het feit dat hij begint met een schets van zijn eigen biografie en ook in het vervolg van zijn boek meerdere keren ervaringen uit zijn eigen leven als student en predikant naar voren brengt. Aan de ene kant kan ik deze persoonlijke noot wel plaatsen, maar toch ben ik er niet zo gelukkig mee. Het verzwakt de gang van het betoog. Het maakt ook niet altijd helder waar Aalders aan het woord is en wat commentaar van Stam is. Soms kreeg ik de indruk dat Stam aan de hand van het werk van Aalders zijn eigen biografie beschrijft. Zijn opzet maakt het boek bovendien onnodig dik en ingewikkeld.

De auteur schrijft met grote bewondering over Aalders en verdedigt hem op alle punten tegenover zijn critici. Dat Aalders een prediker en theoloog is geweest die altijd weer boeit en wat te zeggen heeft, juist dan als hij tegen de draad van allerlei modieuze theologie ingaat en dat hij een van die theologen is geweest met een open, zij het kritisch oog, voor tendensen in de moderne cultuur, zodat hij voor velen een gidsfunctie heeft vervuld, is stellig waar. Zo vaak ik hem heb

horen spreken kwam ook ik altijd weer onder de indruk van zijn geladen uitspraken. Maar de voor mijn gevoel wat pathetische stijl van Stam kan ook ave-rechts werken.

Bovendien doet hij critici niet altijd recht. Ik denk bijvoorbeeld aan de ongenueanceerde kritiek op de Gereformeerde Bond (blz. 328v). Is het beeld van Stam hier soms gekleurd door zijn Katwijkse ervaringen? Het is namelijk veel te generaliserend om te stellen dat Bonders nauwelijks contact hebben met andere delen van de kerk of met andersdenkenden. Ik zou een hele reeks predikanten en anders ambtsdragers kunnen noemen die met ere de landelijke kerk op tal van posten gediend hebben. Op dit punt – en het geldt ook de theologiebeoefening – draaft de auteur wel erg door. Dat is jammer, want daardoor komt het punt dat Stam wil maken niet over. Want hij heeft stellig gelijk dat Aalders niet in hokjes dacht en altijd weer aanhaakte bij de grote Traditie van de kerk der eeuwen. En ik ben het ook met Stam eens dat de rechterflank in het verleden wel eens de neiging had het isolement op te zoeken. Maar nogmaals: generaliseren is onjuist; daarvoor vertoont de rechterflank van de gereformeerde gezindte – en dat geldt ook de Gereformeerde Bond – teveel schakeringen. Trouwens ook als het gaat om de evangelicale bewegingen verliest de auteur in zijn kritiek elke nuance uit het oog. Dat is jammer omdat je daarmee de zaak die de schrijver voor het voetlicht wil brengen, namelijk aandacht vragen voor het werk dr. Aalders, niet dient. Integendeel! Een storende fout kwam ik tegen op bladzijde 331. In een noot vermeldt de schrijver dat Paul Scholten (geboren in 1940) kort na de Duitse inval een rede hield over het geloof in ons volksleven. De schrijver haalt hier twee personen door elkaar.

Informatief

Voor hen die weinig of niets van Aalders gelezen hebben, bevat dit boek overigens een schat aan informatie. In die zin heb ik bewondering voor de wijze waarop Stam zich in het oeuvre van Aalders verdiept heeft. De schrijver heeft een groot aantal boeken en artikelen samengevat, vanaf de dissertatie over *Pascal als apologetisch prediker* tot en met het indrukwekkende geschrift *Confiteor*, hetzij met eigen woorden, hetzij door Aalders te citeren, hetzij door artikelen van anderen (met toestemming van hen) over te nemen. De volgorde is niet altijd even logisch. Aanvankelijk denk je aan een chronologische opzet, maar later gaat de

schrijver weer meer thematisch te werk en treffen we bijvoorbeeld op blz. 367 een publicatie aan uit 1955. Niet alleen de bekende publicaties over Kohlbrugge, Luther, Plato, Groen van Prinsterer, de cultuurkritische werken over de tijdgeest, de politieke vragen in het bijzonder rond de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw, maar ook de werken over de Septuaginta en de apocalyptiek in relatie tot het Nieuwe Testament. Het is te betreuren dat een register van namen en zaken ontbreekt.

Een afzonderlijk hoofdstuk is gewijd aan de artikelen die Aalders tussen 1946 en 1953 schreef in het blad *Kerk en Eredienst*. Wij leren daaruit Aalders kennen als predikant met een groot liturgisch besef in gereformeerd-katholieke zin. Zijn pleidooi voor liturgische vernieuwing, voor noties als aanbidding, voor een herwaardering van het sacrament van het Heilig Avondmaal gaat bij hem niet ten koste van de prediking. Aalders stond in Hervormd-gereformeerde kring bekend als de dominee van de kerk met knielbanken in Den Haag. Dat was voor velen toen een reden niet naar hem te luisteren. Decennia later zien we bij theologen als Jonker en Van der Velden diezelfde aandacht voor de eredienst. Ik denk dat Stam gelijk heeft als hij zegt dat er een lijn loopt van deze artikelen naar Aalders' denken over de kerk als lichaam van Christus uit zijn laatste publicaties.

Het zou boeiend zijn op dit punt een vergelijking te maken tussen Van der Leeuw, Noordmans en Aalders. Waar stond hij in de liturgische beweging van de vorige eeuw? Anderzijds heb ik toch de indruk dat het accent op de vleeswording van het Woord als centrale notie later toch wat naar de achtergrond is gedrongen en dat de verzoening van de zonde en daarmee de prediking van de verzoening sterker naar voren is gekomen. Ik gebruik met opzet het woord 'indruk', want dit is nu zo'n punt dat dieper onderzoek vraagt.

Verschuiving

Stam schetst het denken van Aalders als een continue lijn, zonder verschuivingen en ontwikkelingen. Maar is dat vol te houden? Juist een theoloog als Aalders die reageert op wat er in zijn tijd speelt, is voortdurend in ontwikkeling. En dat is ook bepaald geen minpunt. Grote theologen als Augustinus, Luther en Barth hebben allerlei ontwikkelingen doorgemaakt. Waarom zou Aalders daarop een uitzondering vormen?

Het klopt bovendien ook niet met de feiten. Ik wil dat illustreren aan een voorbeeld. In 1955 schrijft Aalders een boeiende studie over Martin Buber. Daarin pleit Aalders voor een levende en open ontmoeting met het Jodendom zoals dat mede in Buber gestalte

krijgt. Daarbij komt onder meer Bubers visie op de twee wijzen van geloven aan de orde: Geloven als vertrouwen zoals we dat in het Jodendom en bij Jezus vinden, en geloof als theologische acte (geloven dat...). En dan volgt de zin: 'Daarmee is het Grieks-intellectuele bewustzijn in de kerk binnengehaald. 'Ik geloof God' wordt tot 'ik geloof in God'.' Je krijgt uit het betoog van Stam de indruk dat Aalders in deze Buber bijvalt. In elk geval lezen we niet dat hij Bubers opvatting in deze bekritiseert, zoals in die jaren H. Jonker en Th.C. Vriezen deden. Maar in elk geval moeten we uit Aalders latere werk concluderen dat zijn waardering voor het Griekse, vooral Platonische denken in zijn betekenis voor de nieuwtestamentische prediking wel degelijk aanwezig is en dat er op dit punt toch sprake is van een aanzienlijke verschuiving in zijn denken.

Dat Stam daar niet op ingaat, heeft mijns inziens te maken met de aard van zijn boek. Het is voor een heel groot deel weergave, maar een theologische analyse en dieptepeiling ontbreken. Waar liggen verbindingslijnen? Waar sta je voor kruispunten? Hoe is de band met de ethische theologie? Om slechts enkele vragen te noemen. Onhelder blijft welke plek Aalders nu precies inneemt in de Nederlandse theologiegeschiedenis van de 20^e eeuw. Maar misschien was dat ook niet Stams bedoeling en wilde hij alleen maar zijn werk onder de aandacht brengen van een komende generatie lezers. De omvang van het boek en de wat rommelige opzet brengen wel met zich mee dat Stam heel wat van zijn lezers vraagt. Maar wie de moeite neemt om de schrijver op zijn pad te volgen, ontdekt in dit met liefde getekende portret van dr. Willem Aalders een prediker en theoloog die altijd weer prikkelt en boeit.

A. Noordegraaf, Ede

N.a.v. Ds. P.J. Stam, *'Het oog omhoog, het hart naar boven! Een leven lang leerling van 'Dominee' Doctor Willem Aalders*, 470 blz., € 29,95. Te bestellen bij boekhandel 'Het Bakken' te Katwijk of bij de reguliere boekhandel. ISBN 987-90-815275-1-4.

Het christelijke geloof en de politiek (IV)

Griekenland en Israël

In enkele vorige artikelen (voor het laatst verschenen in nummer 22 van *Ecclesia* in de vorige jaargang) ben ik ingegaan op de grote betekenis die de Griekse wijsgeeren Socrates en Plato hebben gehad voor de vorming van het staatsrecht. Fundamenteel in hun leven was het verzet dat zij boden tegen de zogenaamde sofisten, die stelden dat de mens de maat is van alle dingen. Socrates en Plato (hetzelfde geldt voor Aristoteles) hebben de consequenties, ook de staatsrechtelijke implicaties van dit denken tot in het uiterste doorvoeld en er protest tegen aangetekend! God is de maat van alle dingen en het loont de moeite Hem te zoeken. Nu is het onmiskenbaar zo dat Plato meer dan Socrates geïnteresseerd is geweest in het staatswezen en in de vragen rondom de fundering van de staat en het wezen van het recht. Niet voor niets schreef hij zijn grote werken dáárover: de *Politeia* en de *Wetten*.

Beide werken hebben grote invloed gehad op het staatsdenken, in Rome, maar ook in de christelijke wereld. Ze blijven van grote betekenis, tot op de dag van vandaag, ook en juist voor christen-politici.

Maar het is duidelijk dat hiermee niet alles gezegd is. Een van de belangrijkste impulsen voor de vorming van het staatsrecht is uitgegaan van de Bijbel en dan met name van de geschiedenis van Israël, zoals we die vinden in het Oude Testament. De aspecten en gezichtspunten die we in de Bijbelboeken aantreffen zijn anders dan die we vinden bij de genoemde Griekse denkers. Ze overtreffen ze in veel opzichten. Tegelijkertijd staan ze niet haaks op de noties die deze denkers naar voren brachten. Integendeel: ze completeren en verrijken ze, zodat ze juist in het licht van de Bijbel nog meer tot hun recht komen, zoals we nog zullen zien.

De wereld van het tweede millennium

Het merkwaardige voor wat betreft de staatsvorming in Israël is, dat de vorming van dit volk tot een staatkundige eenheid niet los te zien is van de grote gebeurtenissen, die zich van de 12^e tot de 10^e eeuw voor Chr. voordeden in de hele toenmalige volkerenwereld.

Voor die tijd vormde de wereld rond de Middellandse Zee en in het Midden-Oosten een gebied waar ruwweg enkele volkeren de dienst uitmaakten: Sumerië (waar Abraham vandaan kwam), Egypte, waarvan het gebied waarover het domineerde zich uitstreckte tot in wat later Klein Azië genoemd werd. Daarnaast was er het rijk van de Hittieten. Het zwaartepunt van hun rijk moet in datzelfde Klein Azië gezocht worden. Het strekte zich uit tot het Tweestroomengebied van de

Eufraat en de Tigris. In het Westelijk Middellandse-Zeegebied domineerde Mycene, een stad aan de Griekse oostkust. Tussen Griekenland en het Midden Oosten lag Kreta, waar het legendarische Knossos lag, waar al eeuwen en eeuwen een hoogstaande cultuur te vinden was. Tussen de genoemde rijken en steden werd op grote schaal handel bedreven. Vanzelfsprekend heeft dat geleid tot een uitwisseling van cultuur en van opvattingen, ook op religieus gebied. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat opgravingen hebben aangetoond dat de toenmalige West-Semitische cultuur vanuit ondermeer de steden Tyrus en Sidon de Griekse cultuur heeft beïnvloed. Schepen voeren uit Tyrus en Sidon naar Knossos en naar Mycene en behalve goederen, werden ook ideeën en godsdienstige rituelen, woorden en uitdrukkingen uitgewisseld.

Een aardverschuiving in de volkerenwereld en het volk Israël

Het merkwaardige is nu dat aan het eeuwenlange machtsevenwicht, dat een grote mate van welvaart waarborgde, rond 1200 voor Chr. vrij abrupt een einde gekomen is. Het rijk van de Hittieten verdween ten enenmale. Egypte werd op zichzelf teruggeworpen en moest hele gebieden waarover het geheerst had, vaarwel zeggen. Aan de cultuur van Mycene en Minos kwam voor altijd een einde. Kortom het hele internationale spectrum veranderde in korte tijd, culturen werden uit elkaar gerukt en een heel nieuwe tijd diende zich aan.

Wat nog merkwaardiger is, is dat de oorzaak van deze 'aardverschuiving' nauwelijks valt te achterhalen. Duidelijk is dat één van de ontwrichtende factoren te maken had met het op drift raken van volkeren. Uit Europa drongen verscheidene stammen Griekenland binnen. De inwoners van de Griekse steden en vestingen vluchtten weg voor de indringers en zochten op hun beurt heil in andere gebieden – ze werden oostwaarts gedreven. Dat bracht een geweldige stuwung teweeg in de volkerenwereld van toen, waardoor er op grote schaal volksverhuizingen op gang kwamen. Aan de druk van buitenaf konden de machtige rijken van toen geen weerstand bieden. Maar er is meer. De grote geleerde Fernand Braudel kon wel eens dichtbij de waarheid zitten als hij beweert dat de druk van buitenaf niet beslissend was. De grote rijken implodeerden door interne oorzaken. Braudel brengt de gebeurtenissen in verband met klimatologische factoren, ondermeer met langdurige hongersnoden, die zich op grote schaal voordeden. Dat verklaart ook de volksverhuizing. Hele stammen zagen zich genoodzaakt elders

naar voedsel te zoeken

Wie denkt daarbij niet aan de geschiedenissen van Jozef en van de plagen in Egypte. De gebeurtenissen die in Genesis en Exodus beschreven worden, vonden in deze tijd plaats, d.w.z. rond 1300 à 1200 voor Chr.!

In het beloofde land

Niet alleen in Egypte, ook na de intocht in het beloofde land, kregen de Israëlieten te maken met de gevolgen van de geschetste omwenteling. Daar waren in de 'duistere eeuwen' van de volksverhuizingen de Filistijnen neergestreken. Hun bakermat lag in de Griekse (Myceense en Minoïsche) cultuur, met haar heldenverering en sterke vestingsteden. Zij waren in veel opzichten de meerderen van de Israëlieten. Een eeuwenlange beschaving lag achter hen. Ze waren technisch erg vernuftig. Zo waren ze in staat om ijzeren wapens te fabriceren, een noviteit op het breukvlak van het bronzen- naar ijzeren tijdperk (rond 1200). Dat maakte hen vrijwel onverslaanbaar. Desondanks: Israël leefde van wonderen en het kon op wonderen rekenen – zolang het God diende! De geschiedenis van Simson, die de Filistijnen tot in Gaza opzocht, bewijst het.

Maar aan dat laatste schorte het in de begintijd van Israëls volksbestaan echter steeds weer. In de woestijn had het volk de stem van de Here God vernomen. Daar had het volk zich gecommitteerd aan de wet van God en was het tot een bijzonder volk geworden, waarop de belofte van God rustte. Prachtige passages zijn daar aan gewijd door Martin Buber, die erop wijst dat God zijn volk Zijn *segula*, zijn sieraad noemde. God zou het volk voorgaan. Het volk zou volgen. Het volk bewilligde hierin bij de Sinai. Het symbool voor het verbond was de ark, die op de tochten die het volk maakte door priesters werd gedragen. Aangekomen in het beloofde land, kreeg de ark een plaats in Silo, waar de priesters dienst deden.

Het pijnlijke is evenwel, dat Israël het wat betreft de roeping en de belofte om déze God te dienen (bij Jozua's afscheid van het volk in Sichem herhaald) jammerlijk heeft laten afweten. Het duidelijkst komt dat uit in die geschiedenis van Eli en zijn zonen Hofni en Pinehas, die geen greintje eerbied meer bezitten voor de dienst van God. En zij zijn het nota bene die de ark van het verbond meenemen in de strijd tegen de Filistijnen. Als de ark dan in triomf door de vijand wordt meegevoerd, is het heiligdom uit Israël verdwenen. Het einde van het volksbestaan lijkt daarmee aangebroken. We kunnen iets vermoeden van wat er door het volk heengegaan is, als we lezen over wat er gebeurt, als in Silo het bericht over het lot van de ark gebracht wordt. Eli komt ten val, door de schrik die hem

bevangt. Zij hart begeeft het. Hij sterft. De vrouw van Pinehas wordt overvallen door barenweeën. Zij sterft in het kraambed. Kort voor haar sterven geeft ze haar zoonje nog de naam: "Ikabod", "de eer is weg".

Van de richterentijd naar het koningschap

De impact van deze gebeurtenis kan moeilijk overschat worden. Eens te meer bleek dat het volk niet tegen de Filistijnen opgewassen was. Dit heeft ertoe geleid dat er lange tijd geen centraal heiligdom in Israël was, ook al moest het volk zich gelukkig prijzen met de aanwezigheid van Samuël. Hij had van God het charisma gekregen leiding te geven aan het volk. Samuël was een ziener, iemand die dichtbij God leefde en zijn stem verstond. Daarin had hij iets van de richters, die voordien door God geroepen werden om de Filistijnen te verslaan: charismatische leiders, die voor korte tijd het volk uit de nood hielpen. Maar steeds meer en zeker na het verlies van de ark, begon er bij het volk en bij de oudsten de wens te leven dat ook Israël een koning zou hebben – zoals de andere volkeren die hadden, ondermeer de Filistijnen.

Samuël heeft dat hoog opgenomen. En dat om meerdere redenen. Was God niet de leidsman van Israël? Waar zou het eigene van Israël als het uitverkoren volk van God blijven? En: waren er geen grote gevaren verbonden aan een koningschap? Hoe snel onttaardde een koning niet tot een alleenheerser? Zo was het in Egypte en in Sumerië, zo was het ook vaak in de stadsstaten van de Filistijnen. Wist het volk wel wat het vroeg?

Het wist het niet. En tóch heeft Samuël er in moeten bewilligen, omdat de Here God in het verzoek bewilligde. Israël zóu een koning krijgen, maar wel een koningschap met een bijzonder karakter. Want dit koningschap zou niet zomaar tot stand komen. Het zou rusten op de roeping van God, het volk moest in de keuze van de koning bewilligen, waarborgen werden gevonden tegen alleenheerschappij: het koningschap zou constitutioneel worden ingekaderd. Bovendien zou de koning, als het niet anders kon, door profeten, die door God werden ingeschakeld, tot de orde worden geroepen. In dit constitutionele karakter ligt het unieke en eigene van het koningschap in Israël. Daarmee diende zich een nieuw element aan in de wereldgeschiedenis, waarvan de implicaties pas langzaam duidelijk werden, ook op staatsrechtelijk gebied. Het begin ervan ligt in het kleine volkje Israël, dat in de kanteling van de wereldgeschiedenis, zoals ik hierboven schetste, is ontstaan en dat in de volkerenwereld van die dagen nog nauwelijks iets te betekenen had.

Dr. H. Klink, Hoornaar